

הסוכה – מבנה ומשמעות

עיון בסוגיית הפתיחה של מסכת סוכה

א. פתיחה

ההלכה הראשונה במשנת מסכת סוכה היא פסול סוכה שגובהה למעלה מעשרים אמה.¹ סוגיית הפתיחה של המסכת התלמודית² מוקדשת לביורור טעמיו ופרטיו של דין זה, ודרך הילוכה היא מציגה מספר הבנות יסודיות של כלל מצות סוכה ומשמעויותיה. מן העיון בסוגיה מתברר, שמעבר לביאור הלכת עשרים אמה, מהווה סוגיה זו פתיחה ומבוא לכל הלכות סוכה שבשני הפרקים הראשונים של המסכת. מאמר זה יעסוק בסוגיית הפתיחה ובמשתמע ממנה להבנת מצות סוכה והלכותיה.

ב. הקבלת סוכה למבוי

הפסקה הראשונה של הסוגיה, עוסקת בהקבלה בין המשנה הראשונה של מסכת סוכה לבין המשנה הראשונה של מסכת עירובין. גם המשנה הראשונה של עירובין עוסקת בהגבלת גובה: הקורה המסמנת את גבול המבוי והפרדתו מרשות הרבים חייבת להיות מתחת לעשרים אמה.³ הגמרא מצביעה על ההבדל בין שתי המשניות – במסכת סוכה נאמר שסוכה הגבוהה מעשרים אמה "פסולה", ואילו בעירובין נאמר שאם הקורה גבוהה מעשרים אמה "ימעט".⁴ השאלה על השוני בין המסכתות נראית צורנית-ספרותית, אולם יש לה גם משמעות תוכנית. עצם ההקבלה בין שתי המשניות מעידה על מכנה משותף ביניהן.

הסוגיה הראשונה של מסכת עירובין נפתחת בדיון זהה לדיון שבמסכת סוכה – על היחס בין לשונות שתי המשניות. בהמשך, עוסקת סוגיית עירובין בטעם הגובה של המבוי, ומרחיבה בהשוואה שבין פתח המבוי לפתחי המקדש.⁵

¹ משנה סוכה, א, א.

² בבלי סוכה, ב ע"א-ע"ב.

³ משנה עירובין, א, א.

⁴ בתוספתא עירובין, א, א, מפורט כיצד ממעטים את פתח המבוי הגבוה מעשרים ורחב מעשרה באמצעות קורה ולחי.

⁵ הזיקה בין פתח המבוי לפתח המקדש מפורשת בתוספתא עירובין, שם, ולכן מתבקש שהגמרא בעירובין תעסוק בהרחבה בזיקה זו.

הטעמים להגבלת גובה קורת מבוי קיימים גם בהגבלת גובה הסוכה. יש היבט בקורת המבוי שהיא נועדה לציור "צורת פתח", ואם היא גבוהה מאד – אין בה צורת פתח. ויש טעם אחר, שהגבלת הגובה נובעת מכך שעינו של אדם שלטת רק עד גובה עשרים אמה.⁶ שני הטעמים מופיעים גם בדיון על גובה הסוכה. גובה יתור יכול להיות חסרון מבחינת אופיו של המבנה, כדעת רבא, הסובר שסוכה צריכה להיות "דירת ארעי", ויכול להיות חסרון מבחינת ההיראות של הסכך לעיני היושבים בסוכה, כדעת רבה.

רמז אחר הנובע מן ההקבלה בין סוכה לבין מבוי, הוא שבשני הנושאים מדובר על הקבלה למשכן ולמקדש. סוגיית הפתיחה של מסכת עירובין עוסקת בהרחבה בזיקה שבין גובה המבוי לבין גובה הפתחים שבמקדש.⁷ גם במסכת סוכה נמצא הקבלות רבות בין הסוכה לבין המשכן והמקדש. הסבת תשומת הלב בפתיחת המסכת לזיקה שבין הסוכה לבין עירובין מרמזת על כך שאין מדובר כאן בהלכה פרטית של מצות סוכה, אלא בנושא כללי ורחב יותר בתורה החוזר גם במסכת עירובין והקשור גם עם מקור ראשוני וכללי יותר: מבנה המקדש.⁸

ג. הנגדת סוכה למבוי

הגמרא מציעה שני תירוצים, להבדל בין משנת עירובין למשנת סוכה. האחד, סוכה היא דאורייתא ועירובין דרבנן, והשני, סוכה "נפישין מליה" – רבות הלכותיה, ומשום כך, אי אפשר לפרט את דרך התיקון לכל פרט ופרט, והסתפקו בקביעה מה פסול. במבוי, לעומת זאת, שאין בו פרטים רבים, ניסחו מהו הפתרון לבעיית הגובה. שני התירוצים יחדיו משלימים את תמונת השוני המהותי בין סוכה ומבוי. בעירובין מדובר בתקנה דרבנן שנועדה להתיר את הטלטול במבוי. המבוי עצמו אינו ממשות של מצוה ואין בו הלכות מיוחדות. הקורה היא פריט המשמש ל'תיקון' המבוי ולהכשרתו לטלטול. לעומתו, הסוכה היא מבנה מצוותי שלם שהתורה הגדירה את מהותו על פי פרטים שונים של המבנה: הדפנות והסכך. לכן, למרות הדמיון החיצוני בהלכת גובה עשרים אמה, יש שוני מהותי בין שני הנושאים. במבוי יש רק דרישה מדרבנן להתקנת קורה, ואילו בסוכה יש מכלול שלם של הלכות המתייחסות לממדים השונים של הסוכה: הגובה, השטח, הדפנות, הסכך, ולא רק לממדים אלא גם לחומרים שמהם הם עשויים, לשיעוריהם, וליחסים ביניהם.⁹ בשני דיונים הבאים, מציעה הגמרא להקיש דין מבוי לסוכה ודוחה את ההשוואה בהצעת חילוקים מהותיים בין שני הנושאים:

⁶ כמבואר בסוגיה בריש בבלי עירובין, ב ע"א - ג ע"א.

⁷ הירושלמי בראש מסכת סוכה תולה במפורש את מחלוקת התנאים בדין עשרים אמה בסוכה, בהקבלה לפתחו של היכל ופתחו של אולם (על פי משנה מידות, ג, ט; ד, א). הוא מקביל את המחלוקות בסוכה ובמבוי, ומיד לאחר מכן מונה רשימת הבדלים בין סוכה לבין מבוי.

⁸ לעניין הזיקה בין סוכה למקדש, יש לעיין בהרחבה מרובה בספרו של הרב ד"ר יעקב נגן **מים בריאה והתגלות: חג הסוכות במחשבת ההלכה**, הוצאת גילוי – ישיבת עתניאל, תשס"ח, בפרק א: ישיבה בסוכה – בין בית למקדש, עמ' 31-82. עיינו גם במאמרו **בדעת**, 42, חורף תשנ"ט, עמ' 137-164.

⁹ לפיכך, מובן מדוע לא הוזכרה כאן כלל הלכת עשרים אמה בגובה נר חנוכה. בחנוכה כלל לא מדובר על פתח ומבנה, אלא אך ורק על הנראות של הנר לעוברים ושבים ברחוב. זהו פרט שיכול לתרום להבנת ההלכה בסוכה, אך אי אפשר להשוות בין הנושאים באופן כללי.

[1] הגמרא דנה בשאלת מקרי הגבול: כאשר הקורה או הסכך מונחים בחלקם מעל עשרים אמה ובחלקם מתחת לעשרים אמה. הגמרא דוחה את האפשרות להשוות סוכה למבוי בכמה אופנים: סוכה היא דאורייתא ולכן חמורה יותר; בסוכה צריך שתהיה "צלתה מרובה מחמתה" ולכן אי אפשר להתחשב רק בחלק שמתחת לעשרים אמה; סוכה נועדה ליחיד, ולכן יש חשש שלא ישים לב אם הסכך הגבולי יחרוג אל מעבר לעשרים, מה שאין כן בקורת מבוי שניצבת על פתח רשות הרבים ויש לשער שדיירי המבוי או עוברי רשות הרבים ישימו לב לחריגת הגובה.¹⁰

[2] לשיטה אחת, קיים הסבר משותף לסוכה ולמבוי. רב נחמן בר יצחק בעירובין ורבה בסוכה, מסבירים שהגבלת הגובה היא בשל שליטת העין. הגמרא טורחת לבאר מדוע, למרות הטעם המשותף, אין זו כפילות מיותרת לשנות את הלכת שליטת העין בשתי המסכתות ולא להניח שאפשר להסתפק במקום אחד ובהעברה בכוח הסברה מתחום אחד למשנהו. הגמרא מסבירה זאת בכך שסוכה עשויה לשיבה ומבוי נעשה להילוך, ולכן לא ניתן להשוות מסברה את מידת שליטת העין בשני הנושאים.¹¹

נמצאנו אומרים, שהפתיחה של המסכת בהקבלה ובהנגדה בין שתי משניות הפתיחה, של מסכת סוכה ושל מסכת עירובין, מצביעה על הדמיון והשוני הקיימים בין שני התחומים הללו. ובכך היא מגדירה הן את הייחוד של מסכת סוכה והלכותיה, והן את האפשרות למציאת קשרים בינה לבין מצוות ותחומי הלכה ואגדה אחרים.

ד. מחלוקת האמוראים בטעם עשרים אמה

משהבהירה הגמרא בפתיחת הסוגיה את הצורך לדון בהלכת גובה הסוכה באופן עצמאי ובמנותק מן הזיקה למבוי, היא פותחת בדיון המרכזי של הסוגיה – הסברי האמוראים לדין עשרים אמה. לשאלה "מנא הני מילי", מציעים שלושה אמוראים מקור מן הכתוב והסבר הטעם:

אמר רבה: דאמר קרא: 'למען ידעו דרתיכם כי בסכות הושבתי את בני ישראל' (ויקרא כג, מג), עד עשרים אמה - אדם יודע שהוא דר בסוכה, למעלה מעשרים אמה - אין אדם יודע שדר בסוכה, משום דלא שלטא בה עינא.
רבי זירא¹² אמר: מהכא 'וסכה תהיה לצל יומם מתרב' (ישעיהו ד, ו), עד עשרים אמה - אדם יושב בצל סוכה, למעלה מעשרים אמה - אין אדם יושב בצל סוכה, אלא בצל דפנות...

ורבא אמר: מהכא: 'בסכת תשבו שבעת ימים' (ויקרא כג, מב). אמרה תורה: כל שבעת הימים צא מדירת קבע ושב בדירת עראי. עד עשרים אמה - אדם עושה דירתו עראי, למעלה מעשרים אמה - אין אדם עושה דירתו דירת עראי, אלא דירת קבע.

[בבלי סוכה, ב ע"א]

¹⁰ בבלי עירובין, ג ע"ב.

¹¹ שם ע"א.

¹² בירושלמי סוכה, פ"א ה"א, טעם זה מובא בשמו של רבי יוחנן.

הפסוקים והנימוקים מורים, שאין המדובר רק בשאלת הגובה, אלא ששאלת הגובה משקפת את הטעם של מצות סוכה ביסודה. לפי רבה, עיקר עניינה של המצוה היא ראייה לצורך ידיעה – האדם היושב בסוכה ורואה את הסכך יודע שהוא דר בסוכה, ובכך מתקיימת המצוה "למען ידעו דורותיכם"; לפי רבי זירא, עיקר עניינה של המצוה אינו בראייה אלא בהווייה – היות האדם יושב בצל הסכך; ואילו לפי רבא, לא הסכך עיקר, אלא ארעיותו של המבנה, שאותה הוא למד מן הפסוק "בסוכות תשבו שבעת ימים".

אביי, תלמידו המובהק של רבה, מקשה על רבי זירא ועל רבא ומסייע בכך להבהיר את דעתם. אביי מקשה על רבי זירא, שמי שיעמיד סוכתו ב"עשתרות קרניים", דהיינו באזור מוצל בין שני הרים גבוהים, לעולם לא ישב בצל הסכך, כי הסוכה כולה מוצלת על ידי ההרים. על רבא הוא מקשה, שאם אדם יבנה סוכה ממחיצות של ברזל, תהיה זו דירת קבע, ואין בה שום ארעיות. גם רבי זירא וגם רבא משיבים לאביי, שההסברים שלהם אינם ממשיים, אלא סמליים. אין צורך באמת בצל הסכך, ואין צורך שהסוכה תהיה ממש רעועה. הסמליות מתקיימת אם אדם יושב ב'צל' הסכך גם אם הסכך אינו הדבר היחיד המצל עליו, והסוכה תיחשב לדירת ארעי גם אם דפנותיה ברזל, אם מתקיימים בה העקרונות הסמליים הנחוצים להחשבתה כ'דירת ארעי'.

ה. בסוכות הושבתי – בסוכות תשבו

שלושת האמוראים אינם חולקים לגבי הטעם היסודי של דין סוכה, שהרי הטעם מצוי כבר בתורה עצמה:

בְּסֻפֹּת תִּשְׁבוּ שִׁבְעַת יָמִים כָּל הָאֶזְרַח בְּיִשְׂרָאֵל יֵשְׁבוּ בְּסֻפֹּת. לְמַעַן יֵדְעוּ דֹרֹתֵיכֶם פִּי בְּסֻכּוֹת הוֹשַׁבְתִּי אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּהוֹצִיאִי אוֹתָם מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם אֲנִי ה' אֱ-לֹהֵיכֶם.

[ויקרא כג, מב-מג]

המחלוקת בין האמוראים היא בפרשנות הטעם ובאופן השגתו במצות סוכה. רבה ורבא ציטטו חלקים שונים של הטעם מן הכתוב. רבה הדגיש את "למען ידעו דורותיכם כי בסוכות הושבתי", ואילו רבא הדגיש את "בסוכות תשבו". ההבדל אינו רק בין לשון עבר לבין לשון עתיד שבין "הושבתי" ל"תשבו", אלא גם בהבנת האופי של המצוה: האם המגמה העיקרית היא הידיעה או ההווייה. רבה מתמקד ב"למען ידעו", ומכך בראיית הסכך; רבא מתמקד ב"בסוכות תשבו", ומכך בחוויית הישיבה בסוכה. כדי לסבר את האוזן נקביל זאת לליל הסדר: רבה מתמקד כביכול בסיפור יציאת מצרים – "כל שלא אמר שלושה דברים אלו בפסח לא יצא ידי חובתו"¹³. האמירה, הסיפור והידיעה הם שיוצרים את הזיכרון. לעומת זאת, רבא מתמקד כביכול במצות האכילה: "מצה זו שאנו אוכלים"¹⁴

¹³ משנה פסחים, י, ה.

¹⁴ הגדה של פסח.

– כעת, כיוצאי מצרים, כי "בכל דור ודור חייב אדם לראות (או להראות) את עצמו כאילו הוא יצא ממצרים".¹⁵

ו. סוכות ועננים

הד קדום למחלוקת האמוראים, נמצא במחלוקת התנאים בספרא:

'למען ידעו דורותיכם כי בסוכות הושבתי את בני ישראל בהוציאי אותם מארץ מצרים' (ויקרא כג, מג). רבי אליעזר אומר: סוכות ממש היו, רבי עקיבא אומר: 'בסוכות' - ענני כבוד היו; 'בהוציאי אותם מארץ מצרים' - מלמד שאף הסוכה זכר ליציאת מצרים.
[ספרא אמור, פרשה יב, פרק יז]

מוסכם על שני התנאים החולקים, שהסוכה היא זכר ליציאת מצרים, ולסוכות שבהם ישבו. המחלוקת היא אם הכוונה לסוכות ממש, או לענני הכבוד. מחלוקת זו שבין רבי אליעזר ורבי עקיבא מופיעה ביתר הרחבה במדרשי יציאת מצרים:

'ויסעו בני ישראל מרעמסס סכתה', סוכותה – סוכות ממש היו, דכתיב: 'ויעקב נסע סופתה' (בראשית לג, יז),¹⁶ דברי רבי אליעזר. וחכמים אומרים: אין סוכות אלא מקום, שנאמר: 'ויסעו מסוכות ויחנו באיתם' (במדבר לג, ו), מה איתם מקום, אף סוכות מקום. רבי עקיבא אומר: אין סוכות אלא ענני כבוד, שנאמר: 'וברא ה' על מכון הר ציון ועל מקראיה ענן יומם ונוגה אש להבה לילה כי על כל כבוד חופה' (ישעיה ד, ה). אין לי אלא לשעבר, לעתיד לבא מניין? תלמוד לומר: 'סוכה תהיה לצל יומם מחורב' וגו' (שם, ו), ואומר: 'ופדויי ה' ישוּבון ושמתח עולם על ראשם' (ישעיה לה, י).
[מכילתא דרבי ישמעאל, מסכתא דפסחא, בא, פרשה יד]¹⁷

שלושה פירושים ל"סוכות": לדעת חכמים הוא שם מקום, לדעת רבי אליעזר הוא שם עצם – סוכות של ממש היו שם. ולדעת רבי עקיבא, סוכות הוא כינוי מטאפורי לענני כבוד. כהשלמה לדרשתו של רבי עקיבא, נוספת גם דרשה על סוכות שלעתיד לבוא. הדרשה נסמכת על הפסוק בישעיהו, המזהה סוכה עם חופה וענני הכבוד. מובן שדרשה זו אפשרית רק לשיטת רבי עקיבא העוסק בסוכה מופשטת. המקום "סוכות" בגבול מצרים או סוכות חומריות, אינם רלוונטיים לעתיד לבוא.

סביר להניח, שדרשת רבי עקיבא עמדה ברקע הסברו של רבי זירא, באשר הוא משתמש באותו פסוק. בעיניו של רבי זירא, הישיבה בסוכה אינה רק זיכרון לישיבה בסוכה בעבר,

¹⁵ שם. ההקבלה אינה הקבלה גמורה, בפסח החיובים מתקיימים בנפרד ובמלואם, כשתי מצוות עצמאיות, מצות הסיפור ומצות האכילה. ואילו בסוכה קיימת רק מצות הישיבה בה. אלא שהאמוראים טוענים את מצות הישיבה במשמעויות שונות.

¹⁶ הדרשה נסמכת על חלקו השני של הפסוק, שנאמר בו: "וַיֵּצֵאנוּ לָנוּ בְּיַד יְהוָה וְלִמְקַנְהוּ עֲשָׂה סֶפֶת" (בראשית לג, יז).
¹⁷ מקבילות צוינו במהדורת הורוביץ-ריבין, עמ' 48.

אלא הבעת מוכנות לחסות בצל השכינה, המסומלת בענני הכבוד, גם בעבר, גם בהווה וגם לעתיד לבוא. דעתם של רבה ורבה נסמכת יותר על הסוכות שבעבר. אפשר לשער בזהירות, שדעת רבה, הסובר שצריך לראות בעיניים את הסכך, קרובה יותר לדעת רבי אליעזר הסובר שהסוכה היא זכר לסוכות ממשיות. ואילו דעתו של רבה נוטה יותר אל הסוכה הווירטואלית, הדמיונית, המסמלת את הביטחון בה', ולכן אין הוא מתמקד בראיית הסכך אלא ביציאה אל דירת הארעי.¹⁸

ז. תודעות

נמצאנו אומרים, שהמחלוקת בין האמוראים בטעם הלכת עשרים אמה בסוכה, היא מחלוקת בדבר אופן החוויה והקיום של המצוה. ההבדל הוא באופן שבו מצות הסוכה פועלת על התודעה של מקיים המצוה. לדעת רבה, הסוכה פועלת על ידי הראייה בעיניים.¹⁹ ראיית הסכך היא העניין העיקרי, מפני שהרכיב העיקרי של הסוכה – שעל שמו היא קרויה – הוא הסכך. גם לדעת רבי זירא, המרכיב העיקרי של הסוכה הוא הסכך, אולם אופן השפעתו אינה בדרך של ראייה, אלא בדרך של תחושת הצל. ההימצאות מתחת לצל הסכך היא הנחשבת לגורם המשמעותי.²⁰ ההבדל בין רבה לרבי זירא יכול לנבוע מהבדל בהבנת אופן הזכירה: רבה מתייחס לראייה, התבוננות, תודעה שכלית. רבי זירא מתייחס לתחושה, הכוללת את הגוף כולו, וממילא, מן הסתם, לחוויה ולא להתבוננות שכלית. בנוסף לכך, יש ביניהם הבדל גם בהבנת מטרת הזכירה, כפי שיבואר להלן.

רבה ורבי זירא אינם דורשים טעמא דקרא, שכן התורה עצמה כבר הציעה את טעמה של המצוה, כשנימקה את מצות סוכה ב"למען ידעו דורותיכם כי בסוכות הושבתתי". הם חולקים בהבנת הטעם הזה וביישומו המעשי. השאלה היא: כיצד ידעו? או: למה התכוונה התורה באמרה ש"ידעו"? לרבה, הידיעה היא על ידי הראייה, ואילו לפי רבי זירא, הידיעה היא על ידי החסייה בצל.

דעת רבה דומה יותר לדעת רבי זירא, כיון שהוא מדבר על חוויה כוללית, של המעבר מדירת קבע לדירת עראי. אולם, רבה מתייחס לסוכה באופן אחר מרבי זירא. בעוד רבי זירא, ואף רבה, תפסו את עניינה העיקרי של הסוכה בהימצאות מתחת לסכך, שהוא המסמל את ענני הכבוד ואת השכינה החופה מעל, הרי שרבה מתייחס לסוכה ולשכינה כמכלול, שבו מוקף האדם כולו. סוג התחושה שרבה מדבר עליה איננו הכרה בקיומו של גורם חיצוני, טרנסצנדנטי – השכינה החופפת על האדם, אלא תודעה של מצב אימננטי –

¹⁸ המחלוקת אם מדובר בסוכות ממש או ענני כבוד מתבטאת גם בהסבר דין "אינו מקבל טומאה וגידולו מן הארץ". אם מקבילים לעננים, אזי הסכך, בדומה לעננים, הוא בבחינת "אד יעלה מן הארץ", ואם מקבילים לסוכות, אזי למדים זאת מ"באספך מגרנך ומיקבך" (בבלי סוכה, יא ע"א-ע"ב).

¹⁹ ומכאן השם "סוכה" – שסוכין בה, לשון הבטה והתבוננות. ראו **מאור ושמש**, רמזי יום א' של סוכות; **שפת אמת**, סוכות, תרס"ג.

²⁰ ראו מהר"ל, **גבורות ה'**, פרק מו: "לשבת בצל סוכה, כי צריך האדם להסתופפות, ולפיכך צריך לישב בסוכה שהסוכה היא הסתופפות"; **חידושי אגרות**, עבודה זרה, עמ' כא: "כפי אשר האדם הוא יושב בצל עליונים".

התחושה של הארעיות בעולם הזה. תחושת הארעיות, שהיא שלילה של הביטחון והוודאות בעולם הזה, היא היא שיוצרת את התלות בקב"ה.²¹ בנוסח אחר אפשר לומר, כי נקודת המוצא של רבא, היא "מלתא לעילא", מן האדם אל הא-לוהים. תחושת הארעי היא שגורמת להכרה ולהודאה בהשגחה הא-לוהית, ואילו רבה ורבי זירא, סבורים שהמודעות נוצרת "מעילא לתתא", מן ההכרה במציאות ה' והשגחתו נוצרת התודעה של החסייה בצל ה'.

ח. המחלוקת הרעיונית בין הטעמים

אפשר היה לומר ששלושת האמוראים אינם חולקים, אלא מציעים טעמים שונים המשלימים זה את זה.²² אולם, הגמרא אינה מקבלת זאת. הגמרא מצייגה את שלוש הדעות כדעות חולקות, הן בכך שהיא מסבירה מדוע כל אחד מהם לא מקבל את הדעות האחרות, והן בכך שהיא מצייגה מחלוקות הלכתיות הנובעות מן המחלוקות הרעיוניות. תחילה, המחלוקת הרעיונית:

כולהו כרבה לא אמרי – ההוא ידיעה לדורות היא. כרבי זירא נמי לא אמרי
– ההוא לימות המשיח הוא דכתיב... כרבא נמי לא אמרי – משום קושיא
דאביי.

הגמרא מחדדת את המחלוקת בכך שהיא מסבירה מדוע נדחה טעמו של כל אחד מן האמוראים על ידי האחרים. דעתו של רבה נדחית מפני שהפסוק "למען ידעו דורותיכם" מלמד על החיוב לדורות, ואין להסיק ממנו על אופן הידיעה. מן הסתם, רבה אינו רואה סתירה בכך, מ"ידעו" למד על אופן הידיעה, ומ"דורותיכם" למד על החיוב לדורות. מסתבר, שהחולקים עליו אינם מסכימים עם הבנתו את "למען ידעו". בעוד שרבה מבין שמילים אלו הן הוראה מעשית, לראות כדי לדעת, רבי זירא ורבא מבינים ש"ידעו דורותיכם" זו תוצאה של קיום מצות הישיבה בסוכה, ולא הוראה לאופן הישיבה.

הביקורת על רבי זירא היא בכך שהפסוק שציטט עוסק בימות המשיח. רבי זירא מתרץ שאפשר שהפסוק משתמע 'תרת', גם לסוכת החג וגם לסוכה שלעתיד לבוא. אין זו מחלוקת פורמלית בכללי הדרשות, אם אפשר לדרוש 'תרת' מפסוק אחד או לא. המחלוקת נובעת מן ההבנה המהותית את משמעות הסוכה. אם מבינים את הסוכה כדרשתו של רבי עקיבא במכילתא, כסוכת ענני כבוד, אזי היא יכולה להכיל תרת, גם את סוכת העבר וגם את סוכת העתיד, שהרי תרתי אלו, חד הן. אבל אם מדובר בסוכה ריאלית, של זמן היציאה

²¹ שפת אמת, סוכות, תרמ"ה: "מצות הסוכה היא מדת הבטחון בהשי"ת, כמו שאמרו רז"ל צא מדירת קבע, שלא לבטוח בעושר ובנכסים, רק לבטוח בה'".

²² בספרי הגות וחסידות משלבים את הטעמים, בבחינת "אלו ואלו דברי א-לוהים חיים". כגון, שפת אמת, סוכות, תרל"ה: "כי הנה לשון סוכה יש לה ב' פירושים, לשון סכך והגנה ולשון הבטה כמו שהכל סוכין ביפיה". שם, תרמ"ד: "איתא בגמרא, כי בסוכות הושבתי, איכא מאן דאמר סוכות ממש ואיכא מאן דאמר ענני כבוד, ומסתמא הכל אמת...". ועיינו גם שם, תרמ"ו, שהסביר כיצד הטעמים משלימים זה את זה.

ממצרים, הרי שסוכה שלעתיד לבוא היא עניין אחר לגמרי, ואי אפשר לכלול את שתיהן בפסוק אחד ולהקיש מזו על זו.

עיון נוסף בפסוקים בישיעיהו יכול להעמיק יותר את הבנת המחלוקת:

וּבְרָא ה' עַל כָּל מְכוֹן הַר צִיּוֹן וְעַל מִקְרָאָהּ עֲנָן יוֹמָם וְעֶשֶׂן וְנִגְהָ אֵשׁ לְהִבָּה לְיִלְהָה כִּי עַל כָּל כְּבוֹד חֲפָה. וְסִפָּה תִהְיֶה לְצֵל יוֹמָם מִחֶרֶב וּלְמַחֲסָה וּלְמִסְתוֹר מִזֶּרֶם וּמִמְטָר.

[ישעיהו ד, ה-ו]

הסוכה שלעתיד לבוא אמורה להגן מחורב ולהוות מסתור מזרם וממטר. דבר זה אינו קיים בסוכה של העולם הזה. היא אינה משמשת מסתור מזרם וממטר, ואדרבה, בשעת שרב גדול או גשמים, פטורים מן הסוכה.²³ הסיבה לכך היא, שההגנה הא-לוהית בעולם הזה איננה מושלמת, ורק ההשגחה היא גמורה. הקב"ה מאפשר בעולם הזה לעמו לסבול, אם בדרך של הסתר פנים, ואם בדרך של ענישה מכוונת. לכן, בעולם הזה הסוכה אינה מסמלת הגנה גמורה, אלא רק את השגחת ה' ואת הכרתנו הגמורה בהשגחתו יתברך. ההגנה המוחלטת מפני כל צער תתקיים רק לעתיד לבוא. רבי זירא סובר שהסוכה ממלאת תפקיד כפול, וזהו ה'תרת' – היא מסמלת גם את ההשגחה של העולם הזה וגם את ההגנה המוחלטת שלעתיד לבוא.²⁴ החולקים עליו סבורים שהסוכה מסמלת רק את ההשגחה של העולם הזה.²⁵ בעוד המחלוקת על רבה היתה על אופן החוויה, הרי שהמחלוקת על רבי זירא היא על תוכן החוויה. הבעיה של רבי זירא היא שהוא מטעין על 'צל סוכה' משקל יתר. לדבריו, הישיבה בצל סוכה אמורה ליצור תחושת ביטחון גמור, כמו בפסוק המתאר את המציאות העתידית. רבה ורבא סוברים שזו תחושה מוטעית ומופרזת בעולם הזה. רבא דורש דווקא תחושת ארעיות. וכנראה גם רבה – המסתמך על תיאור יציאת מצרים: "כי בסוכות הושבתי את בני ישראל" – מניח שזו תודעה של הסתמכות על ההשגחה, אך לא ביטחון מוחלט בהגנה הא-לוהית. אפילו דור המדבר שהיה מוגן על ידי ענני הכבוד ותחת השגחתו המלאה של ה', זכה להגנה מוגבלת המותנית בהתנהגותו, וכאשר חטאו, לקו ונענשו. ביטחון שאין עמו חשש מן הסוג המתואר בנבואת ישעיהו לעתיד לבוא, אינו במקומו בעולם הזה. ייתכן שרבי זירא סבור שהסוכה מיועדת גם לחוויה מסוג של "מעין עולם הבא". כשם שבשבת בטלים ממלאכה כאילו "כל מלאכתך עשויה",²⁶ אף על פי שאחריה ולפניה יש שבוע שלם של עבודה וטרדות, וכשם שאין פסול בהדמות למלאכים ביום הכיפורים, אף

²³ "אמר רבי אבא בר זבדא אמר רב: מצטער פטור מן הסוכה" (בבלי סוכה, כה ע"ב).

²⁴ לדעת רב מתנה, המקור לדעת רבי שמעון, שסוכה טעונה שלוש דפנות כהלכתן ורביעית אפילו טפח, הוא הפסוק בישיעיהו "ולמחסה מזרם וממטר" (בבלי סוכה, ו ע"ב), וכן הוא בירושלמי סוכה, פ"א ה"א. לפי זה, דעת רבי זירא מתאימה לעיקרון ש"דירת קבע בעינין".

²⁵ מאור עיניים (לרבי מנחם נחום מטשרנוביל), פרשת האזינו: "השם יתברך צוה אותנו לישב בסוכה והיא בחינת אמה המסככת על בניה, שהבורא ב"ה מסכך ומגין עלינו ובוהו אנו ממשכיין הגנה על כל השנה".

²⁶ ראו מכילתא דרבי ישמעאל, יתרו, מסכתא דבחדש, פרשה ז, ד"ה ששת ימים.

על פי שאדם יודע שאינו יכול בלא אכילה ושתייה, כך אין לפסול חווית "מעין עולם הבא" בחג הסוכות.²⁷

החיסרון בדעת רבא הוא ה"קושיא דאביי". כלומר, למעשה, עשרים אמה אינם מהווים ביטוי מובהק של ארעיות או קבע. יכולה להיות סוכה נמוכה אך יציבה מאוד כאשר דפנותיה עשויות ברזל או קירות אבן, ויכולה להיות סוכה גבוהה יותר, אך רעועה מאוד אם דפנותיה קלושות. מן הסתם, גם רבא מודה לטענה זו, אלא שלדבריו, עשרים אמה הם קו עקרוני וסמלי ולא ממשי. הטענה היא שמגובה זה ואילך בונים בדרך כלל בנייה של קבע. החולקים על רבא סבורים, שגם אם נקבל את דבריו ש"דירת ארעי בעינין", את תכונת הארעיות מקנה לסוכה הסכך, ולא הדפנות. הגג הרופף, הפרוץ לגשמים, הוא עיקר ארעיותה של הסוכה והוא גם עיקר מצנתה של הסוכה. רבא נוקט בעמדה שונה, שלפיה יש חשיבות למבנה הכללי של הסוכה בהגדרת הארעיות, ולא רק לסכך.

ט. המחלוקת המעשית בין הטעמים

מעבר לבירור המחלוקת בטעמים של האמוראים, ממשיכה הסוגיה ומציגה הבדלים הלכתיים-מעשיים בין הטעמים הללו. לפני הגמרא היו שלוש מימרות של אמוראים בשם רב, ולכל אחת מהן ניסו להתאים את אחד הטעמים:

[1] רבי יאשיה מוסר בשם רב שכאשר הדפנות מגיעות לסכך, גם סוכה שלמעלה מעשרים אמה כשרה, מפני שהעין שולטת בסכך. מובן מאליו שדברים אלה תואמים את טעמו של רבה.

[2] רב הונא מוסר בשם רב, שסוכה ששטחה רחב מארבע על ארבע אמות, כשרה גם אם גבוהה מעשרים אמה. דעה זו מתאימה לטעמו של רבי זירא, מפני שככל שהשטח רחב, גדלה האפשרות שהסכך יצל על שטח הסוכה, גם אם הוא גבוה מאוד. יש לדון בשאלה, מדוע אי אפשר להתאים את ההלכה הזאת גם לטעמו של רבה,²⁸ אך ודאי שרבא אינו יכול לקבל הלכה זו, שכן הרחבת הסוכה מעבר לארבע אמות רק מעצימה את מידת הקבע שבה.

²⁷ שפת אמת, סוכות, תרס"ב: "איתא בגמרא מחלוקת אי סוכה דירת קבע והיא שיטה בגמרא, ואין הלכה כשיטה. שזה הדרך רק לצדיקים ויחירי סגולה, אבל הלכה כרבים שהיא דירת ארעי, ... ובזה יש חלק לכל איש ישראל, וכמו שתכתוב 'כל ישראל יש להם חלק לעולם הבא', אבל יש אנשים שנקראו בני עולם הבא, בקביעות".

לפי הכלל של הגאונים, הקובע ש"אין הלכה כשיטה", אזי כיון שהגמרא מנתה את החכמים הסוברים דירת קבע בעינין, הלכה היא שדירת ארעי בעינין. מה גם שברשימת הסוברים שדירת קבע בעינין נמנו בית שמאי ורבי אליעזר השמותי, שאין הלכה כמותם. מדברי השפת אמת עולה, ששיטת רבי זירא, שהסוכה היא הגנה מושלמת גם בעולם הזה, היא דרך ליחידים, אבל לרוב העולם אין בעולם הזה תודעה של ביטחון מוחלט ולכן די להם בסוכה המקנה תחושת ארעיות. ההלכה נפסקה בהתאם ליכולת הרוחנית של רובא דעלמא. על מידת הביטחון של רבי זירא אפשר ללמוד מהאופן שבו מסר נפשו במעבר הנהר בעלייתו ארצה, ראו בבלי כתובות, ק"ב ע"א.

²⁸ נראה שגם רבה יכול לקבל את ההלכה הזאת, כיון שכאשר השטח רחב, העין רואה את הסכך טוב יותר במרחב הסוכה. זאת בניגוד לסוכה צרה וגבוהה ביותר, שבה כדי לראות את הסכך יש לשאת את המבט כלפי מעלה, ואף להטות את הראש למעלה, דבר שאינו נעשה ברגיל בעת שהאדם יושב בסוכה. הגמרא לא העמידה את ההלכה הזאת אליבא דרבה, כי אם נאמר שממרחק שלטת העין טוב יותר בגובה, היתה צריכה

[3] ההלכה השלישית נמסרת על ידי רב חנן בר אבא,²⁹ גם הוא בשם רב, שבסוכה הרחבה מכדי ראשו ורובו ושולחנו, אפילו גבוהה מעשרים אמה כשרה. הלכה זו חולקת ישירות על קודמתה, ואולי היא משקפת את המחלוקת על "דירת קבע בעינן". מי שמתייחס לסוכה ששטחה קטן ביותר, סבור מן הסתם כמאן דאמר "דירת ארעי בעינן".³⁰

י. מן ההלכות אל הטעמים

המאמרים ההלכתיים בשם רב קדמו למחלוקת האמוראים בטעם דין עשרים אמה. רב הוא אמורא בן הדור הראשון, המאמרים ההלכתיים המסייגים את דין עשרים אמה נאמרו בשמו על ידי אמוראים מן הדור השני, ואילו המחלוקת על הטעמים מתנהלת בין אמוראים מן הדור השלישי והרביעי. מסתבר, שמחלוקת האמוראים בטעם הדין נובעת מן המחלוקת הקודמת בפרטי ההלכות. שכן, כאשר מתבוננים על הגמרא בסדר הכרונולוגי של החכמים ולא כסדר ארגון הסוגיה, נראה שהמחלוקת בטעמי הלכת עשרים אמה נובעת מן המסורות השונות בפרטי הלכותיה, שכולן נובעות מבית מדרשו של האמורא רב. מרב עצמו לא נמסר טעם ההלכות, ואולי משום כך נוצרה אי-בהירות ומחלוקת בין תלמידיו בפרטי ההלכות, והכירור של הטעמים נועד, בין השאר, גם לסייע בכירור ההלכה.

בין כך ובין כך זיכתה אותנו סוגיית הפתיחה בשלוש גישות עקרוניות להבנת משמעותה של מצות סוכה. גישות אלו יש להן משמעות רבה גם להבנת הלכותיה – לא רק לדין עשרים אמה, אלא לעניינים רבים אחרים במסכת. דוגמה אחת יציג אביי בהמשך הפרק: המחלוקת העקרונית בין שתי מפלגות תנאים, אם סוכה "דירת קבע בעינן" או "דירת ארעי בעינן".³¹ נראה שהדיה של מחלוקת זו מצויים גם בדברי האמוראים בסוגייתנו. דוגמה אחרת מצויה בדיון על פסול סוכה הנמוכה מעשרה טפחים. יש מי שכורך זאת בכך שהשכינה לא יורדת למטה מעשרה, ומן הסתם הכוונה היא שהסכך, המסמל את העננים והשכינה, אינו יכול להיות נמוך מעשרה.³² לעומת זאת, רבא, כשיטתו, תולה זאת בפגם במבנה: סוכה הנמוכה מעשרה היא "דירה סרוחה".³³

דברי מהר"ל מפראג בעניין היחס בין מקרא, משנה ותלמוד, מתאימים לסכם את סדר פיתוח הרעיונות העולה מן המאמר:

להיות השפעה להלכה זאת על נר חנוכה – שאם מדליקים אותו בריחוק מה מרשות הרבים, אפשר להדליקו למעלה מעשרים אמה. נראה שהרעיון הזה כלל לא התקבל בגמרא, לא בחנוכה, ולא בסוכה.

²⁹ בנוסח הדפוס: רב חנן בר רבה. אך הנוסח אבא מקוים בכתבי יד ובדקדוקי סופרים.

³⁰ אך מכל מקום, הלכה זו לא תואמת את דעתו של רבא, שכן היא מאפשרת סכך בגובה של מעל עשרים אמה דווקא כאשר הסוכה רחבה יותר מכדי ראשו ורובו ושולחנו, ולא כאשר היא פחותה משיעור זה, מה שמראה על צורך בקביעות מסוימת בסוכה. ולא בכדי הגמרא לא מייחסת דעה זו לרבא, אלא טוענת שהיא "דלא כחד".

³¹ בבלי סוכה, ז ע"ב. ודאי שרבא סובר דירת ארעי בעינן, ומן האמור לעיל נראה שדעת רבי זירא מתאימה לשיטה שדירת קבע בעינן.

³² שם, ה ע"א. דעות אלה הן דעותיהם של רב ורבי יוחנן, והן מתאימות לטעמים של רבה ושל רבי זירא, בהתאמה.

³³ שם, ד ע"א. כלומר, גם לרבא הסובר "דירת ארעי בעינן" יש צורך בתנאים מינימליים כדי להכשיר סוכה.

מקרא משנה תלמוד. פירוש אלו ג' דברים: מקרא – הוא התחלת הבנת המצוה כאשר היא באה מן השם יתברך, ולא באה בהתחלה כל מצוה ומצוה בבירור אל האדם, כי דברי השם יתברך הם רחוקים מן האדם, לכך בירור המצוה בשלימותה לא נרמז בתורה, כי נזכר בתורה עשיית סוכה ולא נזכר בה ענינה על השורש. והמשנה – כל מצוה ומצוה בשלימות גדרה עד שיובן ענין המצוה על בוריה, ועדיין במשנה לא נתבאר הטעם ומניין זה רק ציור המצוה כאשר היא. אבל התלמוד – מבאר הטעם והסבה בשלימות. ולכך הם ג' חלקים שאין זה כזה, ונקראים מקרא משנה תלמוד.

[חידושי אגדות, סוטה, מד ע"א (חלק ב, עמוד פא)]